

Webrecensie BMGN 125:1 (2010)

Wladimiroff, I., *De kaart van een verzwegen vriendschap. Nicolaes Witsen en Andrej Winius en de Nederlandse cartografie van Rusland* (Dissertatie Groningen 2008, Baltic Studies 10; Groningen: INOS/NRCe, 2008, 53 krt., x + 385 blz., €50,-, ISBN 978 90 812859 1 9).

Het gebeurt niet vaak dat twee promovendi zich gelijktijdig een aantal jaren bezighouden met een en dezelfde historische persoon. Zowel Igor Wladimiroff als Marion Peters wijdden recentelijk hun onderzoek aan leven en werk van Nicolaes Witsen (1641-1717).

Peters richtte zich op het leven van Witsen in de breedte terwijl Wladimiroff het accent legde op de Nederlandse cartografie van Rusland en de rollen daarin van de Russische diplomaat van Nederlandse afkomst Andrej Winius en de VOC bewindhebber en burgemeester Nicolaes Witsen. Amsterdam was in de zeventiende eeuw het cartografische centrum van de wereld. Wie een gedrukte kaart of een atlas wilde kopen, kwam vaak uit bijeen Amsterdamse uitgever. Er werden atlassen gedrukt in de belangrijkste talen. Ook voor kaarten van Rusland kon men beter in Amsterdam dan in Moskou terecht. Dat kwam deels door de centrale positie die de stad innam in de internationale cartografie maar ook omdat in Rusland zelf een sfeer van geheimhouding bestond. Het bezit of het publiceren van kaarten hield altijd het risico in van tsaristische represailles.

De grens tussen publiek en geheim was in Rusland moeilijk in te schatten. In geval van twijfel kon men weten dat de grens door de tsaar naar eigen inzicht werd bepaald. Witsen was iemand die grote belangstelling had voor de exacte wetenschappen zonder op die terreinen over specifieke deskundigheid te bezitten. Zo publiceerde hij, op basis van de kennis van de scheepsbouwers die werkten voor de VOC en de Admiraliteit, een groot werk over de scheepsbouwkunst. Evenzo interesseerde Witsen zich voor de witte vlekken op de wereldkaart. Een cartograaf kunnen wij hem echter niet noemen. Dankzij zijn positie in de regentenelite had hij echter toegang tot materiaal dat voor anderen verborgen bleef. Hij kon bovendien zijn positie gebruiken om ontdekkingsreizen naar bijvoorbeeld de kust van Australië te stimuleren.

In relatie tot Rusland kon Witsen enkele troeven inzetten. Hij kende het land uit eigen aanschouwing toen hij als jong man meereisde met een

ambassade naar Moskou in de jaren zestig van de zeventiende eeuw. Die reis voedde zijn fascinatie voor de geografie van Rusland en Siberië. Witsen koesterde de goede relatie met tsaar Peter de Grote. Hij trad op als zijn gastheer en als zijn agent. Zo bezorgde Witsen de tsaar atlanten, gegraveerde kaarten en brandspuiten en zorgde hij ervoor dat de tsaar kon gaan beschikken over bekwame Nederlandse graveurs. Op Witsens voordracht vertrok in 1698 Adriaan Schoonebeeck (1661-1705), een leerling van de bekende Romeyn de Hooghe, naar Moskou. De tsaar wilde hem in Moskou om kaarten, globen en portretten in koper te snijden en om enkele jonge Russen op te leiden in het vak van het tekenen, graveren en drukken. Daarnaast steunde Witsen op zijn verre familielid en vriend Andrej Winius (1641-1716). Witsen leerde Winius kennen bij de ambassade naar Moskou. Daar trad Winius, zoon van een naar Rusland geëmigreerde Amsterdamse koopman, op als tolk. Zoals dat gaat in de zeventiende eeuw, bleek een verre familieband voor hen belangrijk. Weliswaar moesten beide heren vier generaties terug, en enkele hinkstappen maken via de vrouwelijke lijn, maar dan bleken zij toch gemeenschappelijke, vroeg zestiende-eeuwse voorouders te hebben in Claes Claesz. Gaef en Griete Barendsdr.

Kon Witsen zich verheugen op een familieband, minder blij was hij over het optreden van Winius' vader in geloofszaken. Ondanks de grote bezwaren van zijn echtgenote, maakte hij in 1646 de overstap van de gereformeerde naar de Russisch-orthodoxe kerk. Volgens Witsen veroorzaakte die overstap zijn echtgenote zo'n schok dat zij doodbleef.

Andrej's vader behoorde tot de koopmanselite van Moskou. Andrej verliet de commerciële voetsporen van zijn vader en trad in dienst van de tsaar. Hij bleek optimaal te kunnen profiteren van zijn westerse opvoeding en zijn vertrouwde met de Russische cultuur. Mede dankzij een huwelijk met een vrouw uit de Russische elite, kon Winius op grote voet leven. Hij bezat een grote bibliotheek en bestelde als dat zo uitkwam luxegoederen uit Italië en Amsterdam.

Cruciaal voor het contact tussen Winius en Witsen en de uitwisseling van gegevens op het terrein van de geografie, bleek de benoeming van Winius tot postmeester-generaal van het Russische Rijk. Daarmee kon Winius het risico omzeilen betrap te worden op het voeren van ongeoorloofde correspondenties. Een kwart eeuw behield Winius zijn hoge status. In 1703 viel hij alsnog uit de gratie. Kort daarna vluchtte hij naar Amsterdam en zocht bescherming bij zijn oude vriend Witsen. Verrassend genoeg streek tsaar Peter in 1708 zijn hand over het hart en vergaf Winius. Daarop keerde Winius terug

naar Moskou en maakte zich in de laatste jaren nuttig als vertaler van technische werken.

Terug naar de cartografie. Dankzij Winius' positie in de directe omgeving van de tsaar kon hij de cartografische exploratie van Rusland op de voet volgen. Vele honderden nieuw vervaardigde manuscriptkaarten kwamen Winius onder ogen. In opdracht van Winius maakte Semojon Remezow in 1697 twee overzichtskaarten van Siberië. Deze kaarten legden de basis voor een atlas van Siberië, waarvan ook enkele kopieën met Nederlandse opschriften gemaakt werden. Eén Caertboeck van Siberië bleek zich later in de nalatenschap van Witsen te bevinden.

Het was dus vooral aan Winius te danken dat Witsen in Europa beroemd werd als de cartograaf van Siberië. Vanzelfsprekend kon de naam van Winius bij de publicatie van Witsens boek en kaart niet genoemd worden. Het zou zijn vriend de kop hebben gekost. Dankzij deze uitstekend gedocumenteerde studie van Wladimiroff, die uitgebreid onderzoek deed in Russische bibliotheken en archieven, is de betekenis van de vriendschap tussen Winius en Witsen voor de kennis van de cartografie van Rusland omstreeks 1700 ontrafeld; een spannende en verzorgd uitgegeven publicatie.

Kees Zandvliet, Amsterdams Historisch Museum